วีรกษัตริย์ผู้กอบกู้เอกราช การประกาศอิสรภาพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

บทความพิเศษ

นาฏยา ทองเหลือ
Nadtaya Thonglua
กองประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหาร กองบัญชาการสถาบันวิชาการป้องกันประเทศ
กรุงเทพฯ ประเทศไทย 10400
Military History and Museum Division, National Defence Studies Institute Headquarters,
Bangkok, Thailand 10400
E-mail: His.nadtaya@gmail.com

เมื่อกล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภาพจำของคนไทยส่วนใหญ่มักผูกโยงกับเหตุการณ์ *"ยุทธหัตถี"* ในปี พ.ศ. 2135 ซึ่งสะท้อนพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาสามารถในการศึก รวมถึงพระราชหฤทัยอันกล้าหาญที่ไม่เกรงกลัวต่อศัตรู ทว่าหากจะกล่าวถึง *"จุดเปลี่ยน"* ที่ทำให้พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ผู้กอบกู้เอกราชของชาติอย่างแท้จริง คงหนีไม่พ้นเรื่องราววันที่ทรงประกาศอิสรภาพ เมื่อปี พ.ศ. 2127 ซึ่งถือเป็นหมุดหมายสำคัญในการทวงคืนเอกราชและฟื้นฟูความรุ่งเรืองของอโยธยา

ดังนั้นบทความนี้จึงขอมุ่งเน้นการนำเสนอเหตุการณ์สำคัญที่นำไปสู่การประกาศอิสรภาพของพระองค์ในปี พ.ศ. 2127 โดยเน้นเฉพาะช่วงเวลาสำคัญ ตั้งแต่วัยพระเยาว์ เหตุการณ์สงครามช้างเผือก ไปจนถึงจุดเปลี่ยนที่นำไปสู่การฟื้นคืนความเป็นไทของอโยธยา เนื้อหาแบ่งออกเป็น 5 ตอนย่อย ได้แก่ พระราชประวัติโดยย่อ สงครามช้างเผือกจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญในวัยพระเยาว์ หนทางแห่งวีรกษัตริย์ การประกาศอิสรภาพทวงคืนความเป็นไท และการเปลี่ยนแปลงทางการทหารไทยสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พระราชประวัติโดยย่อ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชสมภพ ปีเถาะ พ.ศ. 2098 ณ พระราชวังจันทน์ เมืองพิษณุโลก เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ในสมเด็จพระมหาธรรมราชา พระเจ้าแผ่นดินแห่งราชวงศ์สุโขทัยพระองค์แรกที่ครองกรุงศรีอยุธยา กับพระวิสุทธิกษัตรีย์ (พระราชธิดาของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และพระสุริโยทัย) พระนามเดิมพระองค์ดำหรือพระนเรศวร มีพระเชษฐภคินี 1 พระองค์ คือ พระสุพรรณกัลยา (พระสุวรรณเทวีหรือพระสุพรรณเทวี) และมีพระอนุชา 1 พระองค์ คือ พระองค์ขาวหรือพระเอกาทศรถ (ต่อมาได้สถาปนาเป็น สมเด็จพระเอกาทศรถ) พระองค์เสด็จครองราชสมบัติขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. 2133 เมื่อพระชนม์มายุได้ 35 พรรษา (สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี, 2540, น.126) และเสด็จสวรรคต เมื่อปี พ.ศ. 2148 พระชนม์ได้ 50 พรรษา ด้วยอาการพระประชวรเป็นฝีละลอกขึ้นที่พระพักตร์จนกลายเป็นพิษ ระหว่างยกทัพตีเมืองอังวะ (รัฐฉานในปัจจุบัน) รวมเสวยราชสมบัติได้ 15 ปี

ข้อมูลเกี่ยวกับพระอัครมเหสี พระราชโอรส และพระราชธิดาของพระองค์ มิได้ปรากฏในพงศาวดารไทย แต่ปรากฏในบันทึกของพม่าหรือหลักฐานจากชาวต่างชาติ ซึ่งมีการกล่าวถึงพระมเหสีและพระสนม 3 ท่าน ได้แก่

1. พระมณีรัตนาอัครมเหสี (เจ้าขรัวมณีจันทร์) จากจดหมายเหตุวันวลิต

2. พระเอกกษัตรี พระราชธิดาในพระเจ้าศรีสุพรรณมาธิราช เจ้าแผ่นดินเขมร จากพงศาวดารเขมร

3. โยธยามี้พะยา พระราชธิดาในพระเจ้านรธาเมงสอ[1] กับพระนางเชงพยูเชงเมดอ ปฐมวงศ์พม่าที่ปกครองอาณาจักรล้านนา จากพงศาวดารพม่า

ในพระราชพงศาวดารแม้ว่ามิได้ปรากฏชื่อพระราชโอรสและพระราชธิดา แต่มีเอกสารต่างชาติที่ช่วยเติมเต็มช่องว่างของหลักฐานฝ่ายไทย โดยเฉพาะ จดหมายเหตุสเปน[2] เรื่อง History of the Philippines and Other Kingdoms โดยจดหมายเหตุฉบับดังกล่าว มีการกล่าวถึง *"พระราชกุมารพระองค์เยาว์ที่สุด"* ที่เสด็จร่วมในขบวนพยุหยาตราชลมารค ร่วมกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระอัครมเหสี และเหล่านางกำนัล ซึ่งปรากฏว่าเรือพระที่นั่งของพระราชกุมารนั้น ตามเรือของขุนนางใหญ่มา จึงสันนิษฐานได้ว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงมีพระราชโอรสอย่างน้อยหนึ่งพระองค์ หรืออาจมีมากกว่าหนึ่งพระองค์ ตามถ้อยคำว่า *"พระองค์เยาว์ที่สุด"* ที่หมายถึงมีหลายพระองค์ (กองบัญชาการทหารสูงสุด, กรมยุทธศึกษาทหาร, 2546, น.4)

สงครามช้างเผือกจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญในวัยพระเยาว์

สงครามช้างเผือก ในปี พ.ศ. 2106 ถือเป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา (พระอัยยิกา หรือ *"ท่านตา"* ของพระองค์) กับพระเจ้าบุเรงนองแห่งกรุงหงสาวดี กรุงศรีอยุธยาในคราวนั้นเป็นอาณาจักรที่รุ่งเรือง มีอาณาเขตกว้างขวางและอุดมสมบูรณ์ดังหลักฐานที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ความว่า

"ครั้งนั้นพระนครศรีอยุธยาไพศาลสมบูรณ์ด้วยมีช้างเผือกถึง 7 ช้าง เกียรติยศปรากฏไปในนานาประเทศทั้งปวง มีกำปั่นลูกค้าเมืองฝรั่งเศส เมืองอังกฤษ เมืองวิลันดา เมืองสุรัต และสำเภาจีน เข้ามาค้าขายเป็นอันมากสมเด็จพระสังฆราชพระราชาคณะ และเสนาพฤฒามาตย์ราชปโรหิต ถวายพระนามพระเจ้าแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราช พระเจ้าช้างเผือก กิติศัพท์ลือไปถึงกรุงหงสาวดีว่า พระนครศรีอยุธยามีช้างเผือกถึง 7 ช้าง" (กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2542, น.245)

เมื่อกิตติศัพท์เรื่องการมีช้างเผือกถึง 7 ช้าง ของกรุงศรีอยุธยาเลื่องลือไปถึงกรุงหงสาวดี พระเจ้าบุเรงนองจึงมีพระราชสาสน์มาทูลขอช้างเผือกจำนวน 2 ช้าง จากสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้ ต้องย้อนความไปก่อนเกิดสงครามช้างเผือก อยุธยาเคยมีความขัดแย้งกับพม่ามาก่อนถึง 2 ครั้ง โดยครั้งล่าสุดคือ สงครามเมื่อปี พ.ศ. 2091 ในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช กับพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ อันเป็นศึกใหญ่ที่สมเด็จพระสุริโยทัยสิ้นพระชนม์บนหลังช้าง และพระเจ้าบุเรงนองในขณะนั้นดำรงตำแหน่งแม่ทัพเอก ดังนั้นการส่งสาสน์มาขอช้างเผือกซึ่งถือเป็นสัตว์มงคลแสดงถึงอำนาจและบารมีของผู้ครอบครอง จึงถูกมองว่าเป็นการยั่วยุมากกว่าการขออย่างบริสุทธิ์ใจ เพราะไม่เคยมีเยี่ยงอย่างที่พระเจ้าแผ่นดินผู้มีอธิปไตยจะยินยอมมอบช้างเผือกให้แก่กันโดยสมัครใจ การปฏิเสธในครั้งนี้ย่อมหมายถึงการเลือกยืนหยัดรักษาเกียรติยศ แม้จะต้องเผชิญกับภัยสงคราม

[1] มีหลักฐานสนับสนุนความสัมพันธ์ทางเครือญาติระหว่างสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับพระเจ้าเชียงใหม่ นรธาเมงสอ โดยมีการช่วยเหลือกันทางทหารในการปราบเมืองขึ้นที่แข็งเมือง ซึ่งส่งผลให้ทั้งสองราชสำนักมีการแลกเปลี่ยนพระราชธิดาเพื่อเชื่อมสัมพันธไมตรี โดยสมเด็จพระนเรศวรทรงยกพระราชธิดาให้แก่เมงสาตุลอง พระโอรสของพระเจ้านรธาเมงสอ และในทางกลับกัน พระเจ้านรธาเมงสอก็ถวายพระราชธิดาของพระองค์ให้เป็นพระมเหสีของสมเด็จพระนเรศวรเช่นกัน

[2] เขียนโดย บาทหลวงมาร์เชโล เด ริบาเดเนย์รา (Marchelo de Ribadeneira, O.F.M.) ซึ่งบันทึกจากคำบอกเล่าของบาทหลวงคณะฟรันซิสกันที่เคยพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ในช่วง พ.ศ. 2125 และ พ.ศ. 2139 ตรงกับปลายรัชสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาและต้นรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ภายหลังการปฏิเสธ พระเจ้าบุเรงนองจึงยกกองทัพใหญ่มาทางด่านแม่ละเมา (อำเภอแม่สอดในปัจจุบัน) เริ่มต้นด้วยการตีหัวเมืองฝ่ายเหนือเพื่อตัดกำลังสนับสนุนก่อนเข้ายึดเมืองพิษณุโลก ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของสมเด็จพระมหาธรรมราชา พระราชบิดาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสามารถยึดกรุงศรีอยุธยาได้ในเวลาต่อมา ผลจากสงครามในครั้งนั้น เอกสารมหาราชวงศ์ปกรณ์ (หอแก้ว) กล่าวว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิถูกบังคับให้สละราชสมบัติและถูกนำตัวไปกรุงหงสาวดีพร้อมรัชทายาท คือ สมเด็จพระราเมศวรและออกพระจักรี ช้างเผือก 4 ช้าง ส่วยช้างปีละ 30 เชือก เงิน 300 บาทต่อปี และภาษีปากเรือเมืองตะนาวศรี (สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี, 2540, น.75)

ก่อนเสด็จกลับเมืองหงสาวดี พระเจ้าบุเรงนองทรงทูลขอตัวสมเด็จพระนเรศวรจากพระมหาธรรมราชาเพื่อนำไปเลี้ยงดูในฐานะพระราชบุตรบุญธรรม อย่างไรก็ตามเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า แท้จริงแล้วพระองค์ทรงประสงค์จะใช้พระนเรศวรเป็นตัวประกัน เพื่อค้ำประกันความจงรักภักดีของพระมหาธรรมราชาต่อหงสาวดี เหตุการณ์ครั้งนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้สมเด็จพระนเรศวรทรงได้เผชิญกับความทุกข์ยากของประชาชน และความโหดร้ายของสงครามจนกลายเป็นแรงผลักดันให้พระองค์มีความมุ่งมั่นในการกอบกู้เอกราชต่อไปในภายภาคหน้า

ภาพที่ 1

ภาพถ่ายจิตกรรมฝาผนังเหตุการณ์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชถูกจับไปเป็นองค์ประกันที่หงสาวดี ภายในอาคารภาพปริทัศน์อนุสรณ์สถานแห่งชาติ จ.ปทุมธานี



หมายเหตุ : ภาพถ่ายโดยผู้เขียน

เมื่อประทับอยู่ ณ กรุงหงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงได้รับการอุปการะเลี้ยงดูจากพระเจ้าหงสาวดีให้ประทับร่วมกับพระราชวงศ์และเจ้าฟ้าจากเมืองขึ้นต่าง ๆ ซึ่งมีพระชนม์วัยใกล้เคียงกัน ระหว่างที่ทรงพำนักอยู่ที่นั่นพระองค์ทรงใช้โอกาสศึกษายุทธศาสตร์การสงครามอย่างลึกซึ้งทั้งในด้านกลศึก การจัดทัพ การวางแผน และการฝึกฝนศิลปะการต่อสู้แขนงต่าง ๆ จนทรงมีพระปรีชาสามารถเป็นที่ประจักษ์ นอกจากนั้น ยังทรงซึมซับภาษา ขนบธรรมเนียมและนิสัยใจคอของชาวพม่าและมอญ ตลอดจนทรงศึกษาวิชาความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทหาร การปกครอง และศาสตร์ของอาณาจักรหงสาวดีได้อย่างแจ่มชัด ซึ่งกลายเป็นพื้นฐานสำคัญที่พระองค์ทรงนำกลับมาใช้ในการกู้เอกราชและวางรากฐานความมั่นคงให้แก่กรุงศรีอยุธยาในภายหลัง

หนทางแห่งวีรกษัตริย์

นอกจากทรงศึกษาพิชัยสงครามและฝึกฝนการศึกในขณะประทับอยู่ ณ กรุงหงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรมหาราชยังทรงได้รับบทเรียนสำคัญจากเหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งแรก ซึ่งกลายเป็นรากฐานแห่งพระวิสัยทัศน์ในการกอบกู้เอกราชในภายหลัง

เมื่อทรงพำนักอยู่ ณ หงสาวดี เป็นเวลาราว 6 ปี พระชนมายุได้ 15 พรรษา พระเจ้าหงสาวดีทรงยกทัพหมายทำศึกกับกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง และทรงให้สมเด็จพระนเรศวรตามเสด็จร่วมในกองทัพหลวงที่ยกออกจากหงสาวดี เมื่อปลายปี พ.ศ. 2111 แม้กองทัพพม่าจะตั้งค่ายล้อมพระนครอยู่เป็นเวลานาน แต่ไม่สามารถตีแตกได้ อีกทั้งใกล้เข้าสู่ฤดูน้ำหลาก อันเป็นอุปสรรคต่อการศึก พระเจ้าหงสาวดีจึงเปลี่ยนจากการใช้กำลังเป็นกลยุทธ์ทางการเมือง โดยส่งไส้ศึกแฝงตัวเข้าไปซื้อขุนนางเก่าของอยุธยา เพื่อยุแยงให้เกิดความแตกแยกภายในพระนคร ทั้งการใส่ร้ายขุนนางที่จงรักภักดี โยกย้ายผู้มีฝีมือไปในตำแหน่งที่ไม่สำคัญ ตลอดจนสร้างความหวาดระแวงในราชสำนัก ซึ่งเป็นแผนยุทธศาสตร์ที่ทำลายความมั่นคงของกรุงศรีอยุธยาได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนกระทั่งในเดือน 9 ปี พ.ศ. 2112 กรุงศรีอยุธยาได้ตกเป็นของพม่า นับเป็นการเสียกรุงครั้งแรกในประวัติศาสตร์ชาติไทย แม้กรุงศรีอยุธยาจะมีชัยภูมิดีมีแม่น้ำล้อมรอบ กำแพงเมืองแข็งแกร่ง ขุนพลฝีมือดีที่สามารถต้านทานทัพพม่าได้ถึง 9 เดือน เพียงใด แต่เมื่อเกิดความแตกแยกจากภายใน ก็ไม่อาจต้านทานศัตรูได้ บทเรียนสำคัญนี้สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงประจักษ์ด้วยพระเนตรพระกรรณของพระองค์เอง

ภายหลังชัยชนะ พระเจ้าหงสาวดีทรงกวาดต้อนเชื้อพระวงศ์ ขุนนาง และประชาชนจำนวนมากไปยังกรุงหงสาวดี พร้อมตั้งสมเด็จพระมหาธรรมราชาขึ้นครองกรุงศรีอยุธยาในฐานะเจ้าเมืองภายใต้อำนาจของพม่า โดยอนุญาตให้ขอข้าราชการและพลเมืองมารักษาพระนครเพียง 10,000 คน และให้ทหารพม่าจำนวน 3,000 นายอยู่ในพระนครเพื่อควบคุม (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา, ม.ป.ป.)

ต่อมาไม่นาน พระยาละแวก กษัตริย์แห่งเขมรอดีตประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา ได้ถือโอกาสช่วงที่อยุธยาอ่อนแอ ยกทัพเข้าปล้นหัวเมืองใกล้เคียงกวาดต้อนผู้คนเป็นระยะ พระมหาธรรมราชาจึงกราบทูลขอตัวสมเด็จพระนเรศวรกลับมาช่วยป้องกันพระนครขณะทรงมีพระชนมายุได้ 16 พรรษา (กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2542, น.274) และทรงส่งพระสุพรรณกัลยา พระเชษฐภคินี ไปเป็นตัวประกันแทนในปี พ.ศ. 2113

ศึกพระยาละแวกนี้กลับกลายเป็นผลดีต่ออยุธยาในทางอ้อม เนื่องจากชาวบ้านที่เคยหนีออกจากเมืองเมื่อคราวเสียกรุง ต่างหลบหนีกองทัพเขมรกลับมาอาศัยในพระนครเป็นจำนวนมาก ทำให้พระนครมีกำลังพลเพิ่มขึ้น พระมหาธรรมราชาทรงโปรดให้เสริมกำแพงเมือง ขยายคู และสร้างป้อมค่ายใหม่เพื่อความมั่นคง สมเด็จพระนเรศวรทรงช่วยบริหารกิจการบ้านเมืองและฝึกฝนการปกครองอย่างใกล้ชิด จนเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย และในปี พ.ศ. 2114 จึงโปรดให้ตั้งสมเด็จพระนเรศวรดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ ณ เมืองพิษณุโลก

ณ เมืองพิษณุโลก พระองค์ทรงจัดระเบียบข้าราชการใหม่ เพื่อทดแทนกลุ่มเดิมที่ถูกดึงไปช่วยราชการที่กรุงศรีฯ (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา, ม.ป.ป.) และเริ่มเสริมสร้างกองทัพอย่างมีระบบ พร้อมทั้งทรงมีบทบาทในการศึกหลายครั้ง เช่น

พ.ศ. 2121 ทรงไล่ติดตามพระยาจีนจันตุ (สายลับจากละแวก)

พ.ศ. 2122 ศึกกับพระทศราชา แม่ทัพละแวก ซึ่งพระองค์ทรงใช้กลศึกรูปแบบกองโจรเป็นครั้งแรก ทำให้พระเกียรติเลื่องลือไปถึงหงสาวดี

พ.ศ. 2124 ศึกเมืองคัง เจ้าเมืองไทยใหญ่ก่อกบฏไม่ยอมเข้าเฝ้าพระเจ้านันทบุเรง พระนเรศวรพร้อมพระมหาอุปราชมังกยอชวาและพระสังกะทัตได้รับมอบหมายให้เข้าตีเมือง ในการศึกครั้งนี้ พระนเรศวรทรงใช้กลศึกอย่างชาญฉลาด ทรงแบ่งกำลังเป็น 2 ฝ่าย ลวงข้าศึกให้ตั้งรับทางหนึ่ง ก่อนเข้าตีทางลับด้านหลัง จนสามารถยึดเมืองได้โดยใช้เวลาไม่นาน พระปรีชาสามารถของพระองค์สร้างความประหวั่นใจให้กับราชสำนักหงสาวดีเป็นอย่างยิ่ง

การประกาศอิสรภาพ ทวงคืนความเป็นไท

ชนวนเหตุที่นำไปสู่การประกาศอิสรภาพของกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2127 เริ่มต้นจากการที่พระเจ้าอังวะแห่งพม่าเริ่มคิดแข็งเมืองต่อราชสำนักหงสาวดีในปี พ.ศ. 2126 พระองค์จึงส่งทูตไปยังนครต่าง ๆ เพื่อขอความร่วมมือ ได้แก่ เจ้าฟ้าไทยใหญ่ พระเจ้าแปร พระเจ้าตองอู พระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุน (ล้านช้าง) รวมถึงกรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตาม บรรดาเจ้าผู้ครองนครเหล่านั้นปฏิเสธที่จะเข้าร่วมกับพระเจ้าอังวะ หลายเมืองถึงขั้นจับตัวทูตแล้วส่งมอบให้พระเจ้านันทบุเรง แห่งกรุงหงสาวดี เพื่อแสดงความจงรักภักดี เว้นแต่กรุงศรีอยุธยาเพียงแห่งเดียวที่ไม่ได้ส่งตัวทูตกลับไป จึงทำให้ราชสำนักหงสาวดีเริ่มเกิดความหวาดระแวง

พระเจ้านันทบุเรงจึงมีพระบัญชาให้หัวเมืองต่าง ๆ ที่ยังสวามิภักดิ์อยู่ ได้แก่ พระเจ้าแปร พระเจ้าตองอู พระเจ้าเชียงใหม่ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุน และกรุงศรีอยุธยา ส่งกำลังเข้าร่วมทัพหงสาวดีเพื่อปราบปรามเมืองอังวะ ทั้งยังวางแผนลอบปลงพระชนม์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งขณะนั้นทรงยกทัพไปตั้งค่ายอยู่ที่เมืองแครง ทว่าพระยาเกียรติและพระยาราม ขุนนางมอญที่ได้รับมอบหมายให้ลงมือกลับนำแผนการลับไปเปิดเผยต่อพระมหาเถรคันฉ่อง พระอาจารย์ของสมเด็จพระนเรศวรที่ประทับอยู่ในเมืองนั้น เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงทราบข่าว พระองค์จึงทรงเห็นว่า ถึงเวลาแล้วที่กรุงศรีอยุธยาควรประกาศอิสรภาพจากราชธานีหงสาวดี กระทั่งในวันพฤหัสบดี เดือน 6 แรม 2 ค่ำ ปีวอก ฉศก จุลศักราช 946 หรือตรงกับวันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2127 สมเด็จพระนเรศวรจึง *“ประกาศอิสรภาพ”* จากหงสาวดีอย่างเป็นทางการ ณ เมืองแครง โดยมีคำประกาศปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ความว่า

“...ประกาศแก่เทพเจ้าทั้งหลายอันมีมหิทธิฤทธิ์และทิพยจักษุทิพยโสต ซึ่งสถิตอยู่ทุกทิศานุทิศจงเป็นทิพยพยาน ด้วยพระเจ้าหงสาวดีมิได้ตั้งอยู่โดยคลองสุจริตมิตรภาพขัตติยราชประเพณี เสียสามัคคีรสธรรม ประพฤติพาลทุจริตคิดจะทำภยันตรายแก่เรา ตั้งแต่วันนี้ไป กรุงพระมหานคร ศรีอยุธยา กับเมืองหงสาวดีมิได้เป็นสุวรรณปฐพีเดียวดุจหนึ่งแต่ก่อน ขาดจากกันแต่วันนี้ไปตราบเท่ากัลปาวสาน...” (กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, 2542, น.282)

การประกาศอิสรภาพในครั้งนั้นมิได้เป็นเพียงการตัดสัมพันธ์ทางการเมืองกับหงสาวดีเท่านั้น แต่ยังเป็นสัญลักษณ์ถึงอิสรภาพและจุดเริ่มต้นของการกอบกู้ชาติอย่างเต็มพระราชหฤทัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ภาพที่ 2

ภาพถ่ายจิตกรรมฝาผนังเหตุการณ์การประกาศอิสรภาพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภายในอาคารภาพปริทัศน์ อนุสรณ์สถานแห่งชาติ จ.ปทุมธานี



หมายเหตุ : ภาพถ่ายโดยผู้เขียน

หลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง พระองค์ทรงยกทัพหมายจะตีเมืองหงสาวดี ซึ่งในขณะนั้น พระเจ้านันทบุเรงติดศึกอยู่ที่เมืองอังวะ เมื่อทรงทราบว่าพระเจ้านันทบุเรงกำลังยกทัพกลับ พระนเรศวรจึงจำเป็นต้องถอนทัพ แม้จะไม่สามารถบุกตีหงสาวดีตามที่ตั้งพระราชหฤทัยไว้ แต่พระองค์ก็ทรงต้อนครัวไทย (เชลยจากหัวเมืองต่าง ๆ ที่ตกอยู่ในอำนาจหงสา) กลับมาได้เป็นจำนวนมาก

ระหว่างเสด็จยาตราทัพกองทัพหงสาวดีภายใต้การนำของพระมหาอุปราชาได้ส่ง *"สุรกรรม"* แม่กองระวังหน้าออกติดตามทัพอยุธยา และสามารถตามทันที่บริเวณแม่น้ำสะโตง ทว่าทัพกรุงศรีอยุธยาและครัวไทยได้ข้ามแม่น้ำไปแล้ว ทั้งสองฝ่ายจึงได้ประจันหน้า โดยต่างฝ่ายต่างใช้ปืนยิงข้ามแม่น้ำ แต่เนื่องจากแม่น้ำสะโตงมีความกว้างมาก กระสุนที่ยิงออกไปจึงไม่ถึงกันทั้งสองฝั่ง ในเหตุการณ์นี้ สมเด็จพระนเรศวรทรงใช้พระแสงปืนยาวขนาด 9 คืบ (ประมาณ 2 เมตร) ยิงถูกสุรกรรมสิ้นชีวิตบนคอช้าง (กองบัญชาการทหารสูงสุด, กรมยุทธศึกษาทหาร, 2546, น.15) ณ ริมฝั่งแม่น้ำสะโตงฝ่ายหงสาซึ่งเห็นแม่ทัพตนเสียชีวิตจึงยกทัพถอยกลับไป

นับตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาประกาศไม่ขึ้นต่อราชสำนักหงสาวดี พระเจ้านันทบุเรงก็ทรงมิได้ละความพยายามจัดทัพหมายจะปราบปรามกรุงศรีอยุธยาอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2133 เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาเสด็จสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรจึงขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ขณะทรงมีพระชนมายุ 35 พรรษา และโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระเอกาทศรถ พระอนุชาขึ้นเป็นพระมหาอุปราช ทรงมีพระราชอำนาจเทียบเท่าพระมหากษัตริย์

ต่อมาในปี พ.ศ. 2135 กรุงหงสาวดีได้ยกทัพใหญ่เข้าตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง จนนำไปสู่เหตุการณ์ศึกยุทธหัตถี ณ ตำบลหนองสาหร่าย ซึ่งเป็นการเผชิญหน้ากันระหว่างสมเด็จพระนเรศวรและพระมหาอุปราชาแห่งกรุงหงสาวดี บนหลังช้างศึกในตำนาน อันเป็นภาพจำสำคัญในหน้าประวัติศาสตร์ชาติไทยตราบจนปัจจุบัน

ภาพที่ 3

ภาพถ่ายจิตกรรมฝาผนังเหตุการณ์การศึกยุทธหัตถี ในปี พ.ศ. 2135 ภายในอาคารภาพปริทัศน์ อนุสรณ์สถานแห่งชาติ จ.ปทุมธานี



หมายเหตุ : ภาพถ่ายโดยผู้เขียน

การเปลี่ยนแปลงทางการทหารไทยสมัยของสมเด็จพระนเรศวร

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงวางรากฐานพัฒนากิจการทหารไทยในยุคกรุงศรีอยุธยาอย่างเป็นระบบมากขึ้น ทั้งด้านยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี และการจัดการภายในกองทัพ โดยเริ่มต้นดำเนินการตั้งแต่ยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระมหาอุปราช และทรงสานต่อเมื่อขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์

พระองค์ทรงตระหนักว่า การป้องกันอาณาจักรไม่อาจอาศัยเพียงกำแพงเมืองหรือป้อมปราการ จึงโปรดให้ขยายแนวคูเมืองด้านตะวันออกไปจรดแม่น้ำ พร้อมเสริมแนวรับด้วยป้อมปราการสำคัญหลายแห่ง ได้แก่ ป้อมมหาชัย ป้อมเพชร และป้อมชัดกบ ซึ่งตั้งอยู่ตามจุดยุทธศาสตร์สำคัญเพื่อควบคุมทางน้ำโดยรอบ นอกจากนี้ยังทรงโปรดให้สร้างวังจันทรเกษม (วังหน้า) บริเวณฝั่งตะวันออกของพระนคร เพื่อใช้เป็นศูนย์บัญชาการทางทหารและเป็นที่ประทับยามศึกสงครามมาเยือน

ด้านยุทธศาสตร์การสงคราม พระองค์ทรงปรับเปลี่ยนแนวคิดจากการตั้งรับมาเป็นเชิงรุก โดยส่งกองทัพออกสกัดศัตรูตั้งแต่แนวชายแดน เพื่อป้องกันไม่ให้ภัยคุกคามเข้าถึงเมืองหลวง พร้อมนำแนวคิดการเดินทัพหลายเส้นทางมาใช้ในการเข้าตีศัตรูจากหลายทิศทางในเวลาเดียวกัน อันเป็นการสร้างความสับสนและทำให้ฝ่ายตรงข้ามเสียเปรียบ

พระองค์ยังทรงเล็งเห็นความสำคัญของระบบสนับสนุนเบื้องหลังการรบ จึงจัดตั้งหน่วยเสบียงเฉพาะขึ้น โดยแยกกำลังออกจากกองทัพหลักเพื่อรับหน้าที่จัดหา ลำเลียง และกระจายอาหารแก่ทหารอย่างต่อเนื่อง ทั้งทางบกและทางน้ำ เพื่อให้กองทัพสามารถเคลื่อนที่ได้โดยไม่สะดุด นอกจากนี้ยังโปรดให้ชำระและปรับปรุงตำราพิชัยสงครามให้เหมาะสมกับรูปแบบการรบในยุคของพระองค์ เพื่อใช้เป็นหลักในการฝึกทหารและวางแผนการศึก

ด้านการจัดกำลังพล พระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงระบบเกณฑ์ทหาร ด้วยการรวบอำนาจจากหัวเมืองต่าง ๆ ให้ขึ้นตรงต่อกรุงศรีอยุธยา พร้อมทั้งขยายเขตหัวเมืองเพื่อเพิ่มศักยภาพในการระดมพล และตั้งผู้สำเร็จราชการจากราชวงศ์หรือขุนนางผู้ใหญ่เข้าไปดูแลอย่างใกล้ชิด พระองค์ยังโปรดให้จัดตั้งหน่วยรบพิเศษ เช่น หน่วยทหารราบและหน่วยทหารม้า ซึ่งคัดเลือกจากทหารหนุ่มที่กล้าหาญ มีวินัย และสามารถปฏิบัติการเฉพาะทางได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ด้านยุทธวิธี พระองค์ทรงใช้กลยุทธ์ที่มีความเฉียบแหลมและแยบยล เช่น การเปลี่ยนจากตั้งรับมาเป็นรุก การใช้กำลังน้อยตีแล้วถอยล่อข้าศึกลำเข้าไปในกับดัก (ตอนเข้าจุดหรือพื้นที่กับดัก) ที่วางกำลังเตรียมไว้แล้วระดมกำลังเข้าตีทุกทิศทาง แผนการใช้กำลังพลมากฝีมือจำนวนน้อยบุกจู่โจมอย่างรวดเร็วเพื่อทำลายขวัญและทำให้ข้าศึกแตกตื่นจนเสียกระบวน การใช้วิธีแบบกองโจร โดยส่งหน่วยย่อยเคลื่อนที่เร็วเข้าตีแนวหลังของศัตรู อีกทั้งยังตั้งหน่วยรบพิเศษเพื่อใช้ในภารกิจที่เน้นการจู่โจม โดยใช้ทหารหนุ่มและทรงคัดเลือกผู้บังคับบัญชาเองตามความสามารถ (กองบัญชาการทหารสูงสุด, กรมการศึกษาวิจัย, กองประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหาร, 2525, น.34)

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงมิใช่เพียงนักรบผู้กล้าหาญ หากแต่ยังเป็นนักยุทธศาสตร์ นักบริหาร และนักการเมืองผู้มีวิสัยทัศน์ไกล พระองค์ทรงกอบกู้เอกราชจากพม่า วางรากฐานด้านการทหาร การปกครอง และความมั่นคง นอกจากสงครามกับหงสาวดีซึ่งเป็นภาพจำของยุคแล้ว พระองค์ยังทรงขยายอำนาจและอาณาเขตของกรุงศรีอยุธยาอย่างกว้างไกล ครอบคลุมตั้งแต่พม่าตอนใต้ทางฝั่งมหาสมุทรอินเดียรวมถึงรัฐไทใหญ่บางรัฐ ไปจนถึงฝั่งมหาสมุทรแปซิฟิกทางตะวันออก ทิศเหนือจรดแม่น้ำโขง และทิศใต้จรดแหลมมลายู ทำให้กรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยของพระองค์มีอาณาเขตกว้างใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ชาติไทย

ภาพที่ 4

แผนที่อาณาจักรอยุธยา สมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ. 2133-2148 จากหนังสือกำเนิดสยามจากแผนที่ : ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ Siam Map ped ใช้เป็นภาพประกอบ



หมายเหตุ : จาก *กำเนิด สยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ ภูมิกายาของชาติ,* โดย ธงชัย วินิจจะกูล, 2556, สำนักพิมพ์อ่าน.

ด้านสภาพสังคมภายในราชอาณาจักรในยุคนั้นเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อย เพราะพระองค์ทรงปกครองด้วยความเข้มงวด เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาเพิ่งผ่านวิกฤตการณ์เสียกรุงและยังคงมีสงครามกับอาณาจักรเพื่อนบ้านอย่างต่อเนื่อง มาตรการปกครองที่เคร่งครัดจึงถือเป็นสิ่งจำเป็นต่อความอยู่รอดและความมั่นคงของชาติ

ในมุมมองของต่างประเทศ สมเด็จพระนเรศวรเป็นที่ยอมรับอย่างยิ่ง เอกสารของชาวต่างชาติ เช่น สเปน ฮอลันดา และอังกฤษ ได้กล่าวถึงพระองค์ทั้งในด้านการทูต การสงคราม และการค้าระหว่างประเทศ เช่น เอกสารในปี พ.ศ. 2183 บันทึกไว้ว่า *“ราชอาณาจักรสยามมีประเพณีนักรบที่เข้มข้น พระเจ้ากรุงสยามโปรดให้มีการประลองยุทธโดยเฉพาะทางเรืออยู่บ่อยครั้ง เมืองสุโขทัยและสวรรคโลกยังเป็นแหล่งผลิตนักรบที่มีชื่อเสียงที่สุด”* รวมถึงบันทึกของแวนวลิต (Van Vliet) ชาวดัตช์ที่กล่าวไว้ว่า *“พระนเรศราชาธิราชเป็นวีรบุรุษนักรบ”* (สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี, 2540, น.37)

พระองค์ทรงผ่านประสบการณ์ชีวิตในแดนศัตรูตั้งแต่วัยเยาว์ เมื่อครั้งถูกส่งไปเป็นองค์ประกันที่กรุงหงสาวดี จึงกลายเป็นโอกาสที่พระองค์ทรงใช้ศึกษายุทธวิธี ศิลปะการปกครอง และกลยุทธ์ด้านต่าง ๆ ของพม่าและมอญ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นองค์ความรู้สำคัญในการวางรากฐานการทหารและการปกครองของไทยอย่างมั่นคง

ดังนั้นสำหรับประวัติศาสตร์ชาติไทย *"การประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง"* เมื่อวันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2127 ซึ่งมิใช่เพียงการแสดงเจตจำนงไม่ขึ้นต่อราชวงศ์หงสาวดี แต่เป็นการประกาศจุดยืนของชาติไทยว่า จะไม่ยอมตกอยู่ใต้อำนาจของอาณาจักรใดอย่างถาวร พระองค์ทรงเผชิญหน้ากับมหาอำนาจในยุคนั้นด้วยพระสติปัญญา พระวิสัยทัศน์ และพระหฤทัยอันกล้าหาญ เพื่อรักษาเกียรติภูมิและเอกราชของแผ่นดินไทย ตลอดรัชสมัยของพระองค์ ได้มีการเปลี่ยนแปลงด้านการทหารครั้งใหญ่ ตั้งแต่การวางแผนยุทธศาสตร์ การฝึกทหาร การตั้งหน่วยรบพิเศษ และการใช้ยุทธวิธีกองโจร ไปจนถึงการบริหารเสบียงและกำลังพลอย่างมีระบบ พระองค์ได้ยกระดับกองทัพอยุธยาให้มีประสิทธิภาพเทียบเท่าระดับภูมิภาค และวางรากฐานให้แก่กองทัพไทย

จากทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็นวีรกษัตริย์ผู้เปี่ยมด้วยพระปรีชาสามารถ ทรงกอบกู้เอกราช ฟื้นฟูบ้านเมือง และสถาปนาความมั่นคงให้แก่แผ่นดินไทยอย่างยิ่งใหญ่ มิใช่เพียงในยุคของพระองค์เท่านั้น แต่ส่งผลสืบเนื่องจนถึงยุคสมัยปัจจุบัน

สำหรับคนรุ่นหลัง เหตุการณ์ *"การประกาศอิสรภาพ"* ของพระองค์มิใช่เพียงเรื่องเล่าของวีรกษัตริย์ หากแต่เป็นบทเรียนล้ำค่าที่สอนให้ตระหนักถึงความหมายของคำว่า *"ชาติ"* และ *"อิสรภาพ"* ซึ่งมิใช่สิ่งที่ได้มาโดยง่าย ความกล้าหาญและความเสียสละของพระองค์ควรเป็นแรงบันดาลใจให้เราทุกคนร่วมกันธำรงไว้ซึ่งอธิปไตย ความสามัคคี และจิตสำนึกแห่งความเป็นไทย ขอให้เราทั้งหลายพึงระลึกเสมอว่า วันที่ 26 เมษายน พ.ศ. 2127 คือ วันแห่งเกียรติยศของชาติไทย การประกาศอิสรภาพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชควรได้รับการจารึกไว้ในความทรงจำของคนไทยทุกยุคทุกสมัย เพื่อเป็นเสาหลักแห่งจิตสำนึกของคนรุ่นใหม่ ว่า *"การรักษาเอกราช มิใช่ภารกิจของผู้นำเท่านั้น หากเป็นหน้าที่ของประชาชนทั้งชาติร่วมกันเพื่อปกป้องพื้นแผ่นดินนี้ไว้ให้ลูกหลานไทยสืบไป"*

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. (2542). *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 3*. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

กองบัญชาการทหารสูงสุด, กรมการศึกษาวิจัย, กองประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ์ทหาร. (2525). *ประวัติศาสตร์กองทัพไทยในรอบ 200 ปี พ.ศ. 2535-2525.*

กองบัญชาการทหารสูงสุด, กรมยุทธศึกษาทหาร. (2546). *สมเด็จพระนเรศวรมหาราช*. ประชุมช่าง.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา. (ม.ป.ป.). *พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช.* วัชรญาณ. https://vajirayana.org/พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช/

ธงชัย วินิจจะกูล. (2556). *กำเนิด สยามจากแผนที่ ประวัติศาสตร์ ภูมิกายาของชาติ*. สำนักพิมพ์อ่าน.

สำนักนายกรัฐมนตรี, คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี. (2540). *สมเด็จพระนเรศวรมหาราช 400 ปีของการครองราชย์* (พิมพ์ครั้งที่ ๔). รุ่งแสงการพิมพ์.